

Кривошея Н.Б.

Формування образного мислення у старших дошкільників засобами українського фольклору

Кривошея Неля Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ, Україна

Анотація. Автором статті визначено науково-теоретичні підходи до проблеми формування образного мислення дітей старшого дошкільного віку. Представлено експериментальну роботу формувального характеру, підґрунтям якої визначено об'єктивно існуючу закономірність взаємозв'язку та взаємодоповнення образів мистецтва і образів життя. Виділено прийоми та методи розвитку творчих здібностей, уяви, які вчать імпровізувати та відчувати ситуацію, розвивають мислення у дітей. У статті також розглянуто педагогічні умови та шляхи розвитку художньо-образного мислення у старших дошкільників засобами фольклору.

Ключові слова: засоби музичної виразності, музичний фольклор, поетично-образна бесіда, художній образ, художньо-образне мислення, цілісне сприймання

Вступ. Здатність людини мислити в образах створила таке унікальне явище, яке ми називаємо мистецтвом. Створення художніх образів вимагає від митця максимальної активізації художньо-образного мислення. В свою чергу, для того, щоб «зчитувати», «осягати» художні образи мистецтва, людина повинна також мати сформоване художньо-образне мислення. Саме воно має непересічне значення для повноцінного, цілісного сприйняття світу, формування переконань, поглядів та системи цінностей особистості. Тому проблема формування художньо-образного мислення дітей є важливою і потребує глибокого та ґрунтовного вивчення. Нові вимоги до занять та уроків естетичного циклу (музики, образотворчого мистецтва, інтегрованого курсу «Мистецтво»), які мають особливі можливості для формування системи естетичних та загальножиттєвих цінностей особистості, передбачають розвиток не тільки спеціальних музичних чи мистецьких, але і генералізованих здібностей дітей, а також таких психічних процесів, як відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, тощо.

Короткий огляд публікацій з теми. Основні теоретичні питання, пов'язані з мисленням людини, опрацьовані в науковій літературі багатьма вченими. Дослідженню цієї проблеми приділялася належна увага у філософії (А. Афанасьєв, В. Мазепа, С. Рапопорт), психології (Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Костюк), культурології (В. Біблер, О. Щолокова), музикознавстві (Є. Назайкінський, В. Медушевський), педагогіці (І. Зяюн, О. Рудницька, Г. Падалка) [1, 2, 3].

Загальновідомо, що конкретно-чуттєве образне мислення дитини є основою для формування всіх інших видів мислення. Розвивати розумові здібності особистості неможливо без формування її образного мислення. Саме в образі відбувається своєрідний «сплав інтелекту й афекту» (Л. Виготський). Утворення образів і оперування ними є однією з основних фундаментальних особливостей інтелекту людини. Без цього людина неспроможна планувати свої дії, передбачати їх результати та, за необхідності, вносити в них зміни.

Здатність людини мислити образами найбільш повно й органічно втілюється у фольклорному мистецтві. Саме тому впровадження фольклору в навчально-виховний процес усіх ланок сучасної освіти є одним з пріоритетних напрямків.

Сьогодні науково-педагогічна думка має у своєму розпорядженні дані фольклористичних та музикознавчих досліджень фольклору (В. Гошовський, А. Іваницький, К. Квітка, Ф. Колесса та ін.). У працях цих вчених фольклор розглядається як самоцінний культурний

факт і різновид мистецтва. Виховний потенціал фольклору досліджували такі вчені як М. Стельмахович, Г. Лозко, Є. Сявакко та ін. [4, 5]. Однак, сьогодні мало досліджень, спрямованих на розкриття цілісного змісту художньо-символічної образності фольклору, з'ясування механізмів впливу фольклору на формування художньо-образного мислення дошкільників та вивчення педагогічних шляхів керування процесом осягнення дітьми художньої образності фольклору.

Складність вирішення проблеми формування художньо-образного мислення на музичних заняттях та у виховній роботі зумовлюється низкою суперечностей:

- між потребами гуманітарно-естетичного спрямування навчально-виховного процесу музичних занять і реальним станом їх проведення у дошкільних закладах;
- між формальним визнанням значення образного мислення як важливої системної підструктури розвитку особистості в цілому і фактичним недооцінюванням його в навчально-виховному процесі усіх ланок освіти;
- між принциповим розумінням фольклору як синкретичного цілісного явища культури і традиційними виокремленими підходами до його впровадження на різних заняттях, зокрема музичних, а також на виховних заходах та святах.

Мета дослідження – полягає у науковому обґрунтуванні й експериментальній апробації шляхів формування художньо-образного мислення старших дошкільників засобами фольклору.

Матеріали і методи. Методи дослідження передбачали теоретичний аналіз літератури, аналіз фольклорного матеріалу; узагальнення педагогічного досвіду; педагогічне спостереження та експеримент; бесіди, усне та анкетне опитування, творчі завдання, методи кількісної та якісної обробки результатів.

Результати та їх обговорення. У процесі формувального етапу експерименту було апробовано розроблену нами методіку, підґрунтям якої визнано об'єктивно існуючу закономірність взаємозв'язку і взаємодоповнення образів мистецтва і образів життя.

Під час розробки музичних занять в експериментальній групі була збережена вся програмна тематика, вимоги до системи знань, вмінь та навичок. Музичний матеріал для співу та для слухання музики був дещо доповнений. У широкому діапазоні програмних вимог більша увага приділялася саме цілісному сприйняттю художніх образів, а не процесу розчленування цих образів на засоби музичної виразності і їх послідовному аналізу. Такий аналіз теж мав місце, але він ро-

бився, не перехоплюючи основну увагу дітей з цілісного сприйняття художнього образу і з процесу розширення життєвих асоціативно-образних зв'язків. Основним матеріалом на заняттях був фольклор.

Основною метою було навчити дітей висловлювати свої враження через порівняння з образами дійсності (зокрема з явищами природи). Вимога вихователя порівнювати з чимось художній образ змушує дітей уважніше відтворювати в своїй уяві якісь певні зафіксовані раніше образи. Одночасно в дітей виникала потреба глибше відчувати, збагнути образи життя. Дитина починає вслуховуватися, придивлятися і глибше, повніше відчувати Світ і Життя. Порівняння з художніми образами поглиблює сприйняття дитиною образів дійсності, а з іншого боку, глибше відчуваючи життєві образи, дитина краще починає розуміти образи мистецтва.

Обговорюючи з дітьми музичні твори, придумуючи разом з ними назви для прослуханої музики, ми часто питали в дітей: «А що ще може викликати в житті такі почуття? Чому, вигадуючи назву до прослуханого фрагменту, ви запропонували так багато різних варіантів? Що поєднує всі ваші назви?»

Слід підкреслити, що ці питання активізують асоціативно-образне мислення дитини, одночасно поєднуючи його з художньо-образним. Таким чином, ми використовували об'єктивно існуючу закономірність, яка полягає у взаємозв'язку і взаємодоповненні образів мистецтва і образів життя. Саме цей взаємозв'язок був закладений в основу формування художньо-образного мислення дитини.

Розмірковуючи про той чи той засіб музичної виразності, якій діти усвідомили, важливо закріплювати його як такий, що об'єднує, дає змогу до порівняння (чи роз'єднує, дає підставу для відчуття різниці). Коли дитина починає зіставляти, порівнювати цілісні художні образи між собою, враховуючи і засоби образної (музичної) виразності, то пошук подібного змушує її придивлятися до відповідних явищ життя і до того, наскільки вдало композитор зумів заглибитися в їх емоційно-чуттєву сутність і відтворити її в художньому образі. Це в свою чергу дає змогу дітям краще, повніше зрозуміти художні образи мистецтва.

Тематика занять ґрунтувалася на фольклорному матеріалі і відповідала віковим особливостям дітей.

Протягом року ми провели заняття-образи з такої тематики: «Мисливські оповідання», «Зима прийшла – свята принесла», «Благослови, Мати, Весну закликати! (Стрітення)», «Де лелека водиться, там щастя народиться», «Козацька слава не вмере, не загине», «Ой, на Івана та й на Купала».

На заняттях ми ставили завдання:

1. Через активізацію образотворчого мислення у дітей (засобами музики та поезії) викликати почуття поваги до народних старовинних свят в Україні.

2. Через музичні твори, легенди та перекази викликати зацікавленість до минулого нашої країни, відчути душею велику силу духу предків – воїнів в тяжкі часи нашої історії. Формувати ставлення до своєї батьківщини за допомогою емоційного сприйняття інформації заняття.

3. Розвивати творчі здібності старших дошкільників, їх мислення, уяву, підтримувати та виховувати в них

прагнення до самостійності, вміння аналізувати, доказувати.

4. Під впливом синтезу мистецтва впливати на емоційну сферу, формувати чутливість, доброзичливість, високі духовні якості.

5. Пробудити відчуття вічності природи, відчуття вічних цінностей мудрості народу, відчуття єднання проблем сьогодення і сивої давнини.

Серед фольклорного матеріалу особливе місце займають календарні свята. Вони пов'язані з циклічними змінами: Зима – Весна – Осінь – Літо. Правда, у фольклорі ці циклічні природні зміни мають свою символічну образність і цікаву глибинну філософію. Завдання вихователя полягає в тому, щоб поступово, крок за кроком наближувати дітей до осягнення міфологічного глибинного смислу прадавніх легенд і органічно поєднаного з цими легендами і міфами пісенного матеріалу (колядок та щедрівок, веснянок та гаївок, купальських та жнивварських пісень). Діти тим самим отримують можливість наблизитися до розуміння символічної образності календарних свят, яка, фактично, є ключем до розуміння образної мови українського фольклору в цілому.

Календарним святам українського народу було присвячено кілька занять в експериментальній групі. На заняттях мали місце народні ігри, хороводи, творчі завдання (імпровізація на віршик – заклик), пластичне інтонування при виконанні пісень, різноманітні образні порівняння (пролісок-сміливий). Багато запитань музичного керівника були побудовані так, щоб спонукати дітей до поетичних порівнянь, до інтуїтивного використання метафор. Крім цього на занятті формувалися співацькі вміння і навички, активізувалася слухова увага.

Заняття складаються таким чином, щоб підвести дітей до розуміння багатозначності явищ життя, що міститься у фольклорній символіці.

Крім вербальних метафоричних порівнянь на заняттях використовувалися різні музичні твори, які поглиблювали емоційне забарвлення образу і тим самим забезпечували повноцінність сприймання. Наприклад, пропонуючи музичний фрагмент, діти повинні були придумати до нього назву і мотивувати її доцільність. Звичайно, діти давали дуже різноманітні назви, завдання педагога полягало в тому, щоб разом із дітьми знайти спільне в багатьох запропонованих варіантах. Ефективним прийомом на занятті було спонукання дітей до самостійного дофантазування розпочатого вихователем оповідання, але орієнтиром для польоту фантазії дітей була музика, запропонована музичним керівником.

Ми широко використовували метод особистої аналогії, спираючись на порівняно більший життєвий досвід дітей. Так, на одному з занять музичний керівник повинен був розучити з дітьми пісню «Дударики», де багато невідомих слів: кептарик, полонина, гуцули та і саме слово дударики. Крім цього, підготувати дітей до сприймання художнього образу танцю «Аркан» і за допомогою музичного твору «Гуцульська рапсодія» Г. Майбороди викликати у дітей відчуття величчя і краси Карпатських гір. Для цього заняття розпочалося з поетично-образної бесіди, яка ніби переносила дітей в уявний світ Карпат. Розповідь педагога була спрямована

на пробудження уяви дітей так, ніби вони в Карпатах. Діти, після прослуховування музичного твору, мали відповісти на запитання: «Які гори ви уявили собі під цю музику? Що ви собі уявили – ранок в горах чи може вечір? Які звуки можна почути в горах?». Ми зауважили, що діти набагато краще і з більшою цікавістю слухають те чи те оповідання, уявляючи себе головним героєм всіх подій, які описуються вихователем.

Поступово діти експериментальної групи проявляли осмисленість у сприйнятті художньо-образного матеріалу, адекватність висловлювань, оціночне ставлення пов'язане з характером художнього образу. Спостерігалась емоційна реакція не тільки на сприйнятий художній образ, а й при виконанні музичних творів. Прояви художньо-образного мислення спостерігалися і в процесі творчої діяльності, і під час розпізнавання й розшифровування метафоричності в піснях, легендах, міфах. Діти експериментальної групи вирізнялися своєю зацікавленістю щодо фольклору, який відкрив їм таємничий символічно-образний світ.

Висновки. Отже, підводячи підсумки формувального експерименту, слід зазначити, що розвиток художньо-образного мислення у дітей проводився поступово, в залежності від їх вікових особливостей. Для активізації зацікавленості на занятті, підвищення емоційних та емпатійних реакцій здійснювалися педагогічні заходи: самостійне знаходження аналогічних образів у інших народних піснях, обрядах та легендах; на задані слова хороводу придумати рухи, відповідні мелодії і тексту; вивчення народних пісень проводилося з максимальною опорою на художній образ; для поглиблення емоційної реакції дошкільників використовувалася єдність слухових, зорових та рухових уявлень, а також залежність та зв'язок слова, музики, руху, пов'язаних зі змістом образу.

Всі вищевикладені прийоми та методи стосуються не тільки розвитку творчих здібностей, уяви, учать імпровізувати та відчувати ситуацію, розвивають мислення дітей – всі вони сприяють емоційному піднесенню, більш повному сприйняттю творів народної творчості сприяють формуванню художньо-образного мислення.

Пошук шляхів розвитку художньо-образного мислення дошкільників засобами фольклору дав можли-

вість виділити ряд педагогічних умов, без яких здійснення цих завдань не є можливим:

1. Ставлення самого педагога до народних традицій та фольклорного матеріалу. Якщо це ставлення є індивідуальним, вихователь не зможе сформувати у дітей емоційно-естетичної зацікавленості до традицій, звичаїв, до мудрості і душевності рідного народу.

2. Невід'ємність музичного матеріалу від слова, від драматургії дійства, будь то обряд, традиційне свято, звичай, чи певна життєва ситуація, яка породила пісню.

3. Фольклор, подібно Біблії, має декілька рівнів розуміння: від наївно-простого до глибокого міфологічно-філософського. Фольклор може дати людині дуже багато цікавої художньо-образної інформації, навчити глибокої мудрості і привести до душевно-духовної досконалості. З його допомогою є можливість поступово, крок за кроком, рік за роком відкривати перед дитиною образ Світу, Природи і Людини. Можна «занурювати» дітей у образи-символи старовинних народних свят, через поетичність і красу образної мови вчити дітей осягати глибину закладеної там думки. Процес формування художньо-образного мислення дітей іде паралельно з пробудженням генетично закладеної у підсвідомості кожного слов'янина здатності відчувати Світ у всій його величчю та красі.

Підкреслимо, що в основі спілкування з дітьми лежить принцип врахування їхніх вікових особливостей (уваги, емоційності і безпосередності сприйняття, мислення, опора на їхні уявлення, на життєвий досвід, на певні знання тощо).

Результати формувального експерименту дали підставу стверджувати ефективність запропонованих шляхів розвитку художньо-образного мислення старших дошкільників, серед них: забезпечення цілісного сприймання дітьми фольклорного матеріалу; поступове «занурення» дітей у драматургію фольклорного явища; активізація емоційного асоціативно-образного мислення шляхом використання принципу інтеграції; втілення образу зі сфери уяви в реальну творчу форму діяльності дітей; поетапність відкриття дітям образно-інформаційного фольклорного матеріалу в залежності від віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зязун І.А. Педагогічна майстерність як мистецька дія // Рідна школа. – 1995. – № 7-8. – С. 31-50.
2. Назайкинський Е.В. Звуковий мир музики. – М.: Музика, 1988. – 254 с.
3. Раппопорт С.Х. Искусство и личность // Искусство и школа: Кн. для учителя. Сост. Василевский А. – М.: Просвещение, 1981. – С. 215-229.
4. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: Либідь, 1992. – 231 с.
5. Сявакко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К.: Вища школа, 1974. – 244 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Zyzun I.A. Pedagogical mastery as artistic activity // Ridna shkola. – 1995. – № 7-8. – P. 31-50.
2. Nazaykinskiy E.V. Sound world of music. – M.: Muzyka, 1988. – 254 p.
3. Rappoport S.H. Art and personality. – M.: Prosvsheniye, 1981. – P. 215-229.
4. Stelmahovich M.G. Ukrainian national pedagogy. – K.: Lybid, 1992. – 231 p.
5. Syavavko Y.I. Ukrainian ethnical pedagogy in its historical evolution. – K.: Vyshcha shkola, 1974. – 244 p.

Krivosheia N.B. The formation of figurative thinking at the senior preschool children by means of Ukrainian folklore

Abstract. The author of the article identified the scientific and theoretical approaches to the problem of figurative thinking formation at preschool children. The experimental work of building character is presented, where the objectively existing law of relationship and mutual enrichment of art and lifestyle images are determined as the basis. The techniques and methods of the development of creativity, imagination, which teach to improvise and feel the situation, develop children's thinking are highlighted. In the article it is also observed pedagogical conditions and ways of the development of artistic and creative thinking at senior preschool children by means of folklore.

Keywords: *means of musical expression, music folklore, poetic and figurative conversation, artistic image, artistic and creative thinking, holistic perception*

Кривошея Н.Б. Формирование образного мышления у старших дошкольников средствами украинского фольклора

Аннотация. Автором статьи определены научно-теоретические подходы к проблеме формирования образного мышления детей старшего дошкольного возраста. Представлена экспериментальную работу формирующего характера, основой которой определено объективно существующую закономерность взаимосвязи и взаимообогащения образов искусства и образов жизни. Выделены приемы и методы развития творческих способностей, воображения, которые учат импровизировать и ощущать ситуацию, развивают мышление у детей. В статье также рассматриваются педагогические условия и пути развития художественно-образного мышления у старших дошкольников средствами фольклора.

Ключевые слова: *средства музыкальной выразительности, музыкальный фольклор, поэтично-образная беседа, художественный образ, художественно-образное мышление, целостное восприятие*